

Bijdragen

In memoriam Arent van Haersolte

A. Soeteman*

Vlak voor Kerst afgelopen jaar overleed prof. dr. Arent baron van Haersolte. In dit tijdschrift was hij geen onbekende: vanaf het begin in 1972 tot 1977 was hij lid van de redactie. Van 1977 tot 1982 was hij een uiterst beminnelijk voorzitter van de Vereniging van Wijsbegeerte des Rechts. Van Haersolte was eigenlijk helemaal niet het type vergadervoorzitter; maar hij genoot van discussies en hij wist de vergadering altijd mee te trekken in zijn enthousiasme. De laatste jaren had hij zich wat teruggetrokken uit de rechtsfilosofische wereld. Toen ik hem in 2001 uitnodigde om als Nederlandse éminence grise de opening van het IVR Wereldcongres in Amsterdam bij te wonen, liet hij weten dat dat hem te veel zou zijn. Het mocht: hij had zijn sporen al lang daarvoor verdiend.

Arent van Haersolte promoveerde in 1946 op het proefschrift *De Staat als zuivere vorm des menschen*. Nog nooit heb ik iemand ontmoet die dat boek gelezen én begrepen heeft. Van Haersolte zelf noemde het later 'een merkwaardig schrijfsel, nogal demonstratief Hegeliaans in zijn taalgebruik'. Omdat hij destijds al geen aanhanger van het systeem van Hegel was geweest, schreef hij toen, had het 'Hegeliaans jargon [...] geredelijk achterwege kunnen blijven. Dan was het een stuk duidelijker en Kantiaanser uitgevallen'.¹ De promotie was wel cum laude: ik heb ook nog nooit iemand ontmoet die er niet van overtuigd was dat het een knap boek was.

In zijn latere *Personificatie van sociale systemen*² heeft Van Haersolte dezelfde (of vergelijkbare) problematiek opnieuw behandeld. Dit laatste boek gaat, zoals de titel al suggereert, niet alléén over de staat, maar de staat is een van de centrale sociale systemen die hij in het boek analyseert. Er bestond van oudsher nogal wat vervelend gefilosofeer over de vraag hoe een wisselende hoeveelheid natuurlijke personen in juridische zin een een-

* A. Soeteman is hoogleraar rechtsfilosofie aan de Vrije Universiteit.

1 Arent van Haersolte, *De mens en het zijne*, Serie Rechtsfilosofie en Rechtstheorie 3, Zwolle 1984, p. XIV.

2 Deventer 1971.

heid kan zijn: fictie, juridieke realiteit, orgaantheorie. Van Haersolte benadert de vraag vanuit antropologische en systeem-theoretische inzichten: het levert naar mijn mening een van de mooiste Nederlandstalige rechtsfilosofische werken uit de vorige eeuw op.

In 1970 verdedigde Van Haersolte voor de VWR zijn preadvies *Een nieuw rechtstheoretisch klimaat*.³ Dat klimaat was ontstaan door de functionele rechtsleer van J. ter Heide. Wat je ook over diens rechtsleer mocht vinden, Ter Heide was een strijdbaar mens. Hij had, zoals ook bij anderen wel voorkomt, een eigen terminologie ontwikkeld om zijn nieuwe inzichten onder woorden te brengen. Wie daarvan afweek, bewees daarmee in ouderwets, vaak 'essentialistisch' genoemd, denken te zijn blijven steken. Dat was toen ongeveer even erg als nu de 'oude politiek'. Maar het was niet gemakkelijk de oude 'fouten' te vermijden. Van Haersolte had bijvoorbeeld geschreven over allerlei maatschappelijke relaties waar het recht voor geschreven is en kreeg meteen de toorn van Ter Heide over zich heen: 'Klinkt hier niet door dat de regels het recht maken in plaats van het recht de regels...?' (tweede deel, p. 7) Van Haersolte had zich in zijn inleiding duidelijk als pragmatist en anti-essentialist laten kennen: "'Dingen' zijn [...] intermenselijke handelbaarheden, geen essenties; het woord 'stoel' verwijst naar een intermenselijk signaleerbare mogelijkheid om te gaan zitten.' (eerste deel, p. 6) Ik vind dit, eerlijk gezegd, nogal kras geformuleerd en vermoed dat Van Haersolte het later ook niet meer op deze manier uitgedrukt zou hebben, maar het verhinderde Ter Heide niet om overal in Van Haersolte's betoog 'platoonse' elementen aan te treffen. Ik moet er daarbij aan herinneren dat Plato, evenals bijvoorbeeld natuurrecht, in die dagen ongeveer gelijk stond aan achterlijk, althans niet verlicht.

Ik heb geen inhoudelijke herinnering meer aan die vergadering van meer dan dertig jaar geleden (de inhoud haal ik uit wat schriftelijk vastgelegd is), maar in mijn geheugen zit wel een sfeerbeeld: een toornende Ter Heide, waar Van Haersolte zich maar moeilijk tegen kon verdedigen. Niet omdat hij er intellectueel niet tegenop kon – ik denk dat hij intellectueel Ter Heide de baas was –, maar omdat hij slecht tegen de felle toon kon. Overigens verdedigt hij zich in de schriftelijke weergave van de discussie (die achteraf geschreven is) uitstekend.

In 1984 nam Van Haersolte afscheid als hoogleraar ethiek aan de Leidse universiteit. Ter gelegenheid daarvan verschenen twee boeken. Allereerst een vriendenbundel, *Flores Debitorum*, geredigeerd door Herman Philipse en mij,⁴ en vervolgens de al eerder genoemde bundel *De mens en het zijne*,

3 Handelingen van de Vereniging voor Wijsbegeerte des Rechts LIV (eerste gedeelte), Zwolle 1970. De discussie in Handelingen van de Vereniging voor Wijsbegeerte des Rechts LIV (tweede gedeelte), Zwolle 1971.

4 H. Philipse & A. Soeteman (red.), *Flores Debitorum*, Zwolle 1984.

waarin vele tot op dat ogenblik verschenen artikelen van Van Haersolte verzameld zijn. Het laatste boek bevat ook een complete bibliografie. In later jaren is daar nog het nodige bijgekomen: Van Haersolte bleef tot op hoge leeftijd schrijven. Zijn laatste boek, *Inleiding Ethiek*, verscheen in 1998.⁵

In zijn vele geschriften laat Van Haersolte zich kennen als een pragmatisch en functionalistisch denker, met tegelijkertijd een grote hang naar symboliek.⁶ Ethisch gesproken beschouwde hij zichzelf als een emotivist: ethische oordelen worden in deze benadering vooral geanalyseerd als uitingen van goed- of afkeuring en als aansporing tot anderen deze gevoelens te delen.⁷ Een objectieve moraal of vaststaande uitgangspunten waren hem te massief. Dat soort zekerheden paste niet bij hem. Dat betekende echter niet dat willekeur troef was. We kunnen ook wel degelijk met elkaar argumenteren over morele vraagstukken. Maar wanneer we van verschillende premissen blijken uit te gaan, houdt het op.

Dat het Van Haersolte niet enkel ging om meta-ethiek blijkt ook uit zijn fascinatie voor de een paar weken voor hem overleden John Rawls. Aan diens *sluier van onwetendheid* voegde hij als tweede ethische premisse een *gordel van voorzichtigheid* toe: de mensen die in de oorspronkelijke situatie een contract sloten, waren niet alleen onbekend met hun positie in het gewone leven, maar zij waren ook niet bereid te gokken.⁸ Zonder zo'n gokverbod kun je uiteraard uit de *original position* alles halen wat je maar wilt. Maar Van Haersolte was er niet voldoende van overtuigd dat, zoals Rawls zelf aanneemelijk probeerde te maken, de mensen in de oorspronkelijke situatie geen lust tot gokken zouden hebben.

Rechtstheoretisch voelde Van Haersolte zich aangetrokken tot het rechtspositivisme, waar hij in 1979 een paar schitterende artikelen over schreef.⁹ In reactie op Kelsen ontwikkelt hij een rechtsleer die 'kelseniaanser dan Kelsen' is: hij streept het inderdaad wat moeilijk in diens zuivere rechtsleer inpasbare vereiste van effectiviteit weg en houdt een puur formeel systeem over.¹⁰ Vraag je dan: wat heeft dat nog met de werkelijkheid te maken, dan is het antwoord dat het structuur geeft aan elk denkbaar recht. Maar tege-

5 Leidse wijsgerige publicaties nr. 2, Leiden 1998.

6 In zijn *De mens en het zijne*, p. XIV, noemt hij zichzelf (in typisch haersoltiaans taalgebruik) een 'symbolomaan'.

7 Zie zijn *Kleine Wijsgerige Ethiek*, Deventer 1977, p. 108-109. Zie ook zijn latere *Overreding*, Assen/Maastricht 1988, p. 4-5.

8 Zie Van Haersolte, *De mens en het zijne*, p. 179. Over Rawls schreef hij bijvoorbeeld ook een zeer instructief artikel in P.B. Cliteur & M.A. Loth (red.), *Rechtsfilosofen van de twintigste eeuw*, Arnhem 1992, p. 209-228.

9 R.A.V. van Haersolte, *Het Formele Positivisme*, Nederlands Tijdschrift voor Rechtsfilosofie en Rechtstheorie 1979, p. 22-34; R.A.V. van Haersolte, *Wat is recht?*, *Ars Aequi* 1979, p. 669-678. Beide artikelen zijn ook opgenomen in Van Haersolte, *De mens en het zijne*.

10 Zie Van Haersolte, *De mens en het zijne*, p. 190.

lijk realiseert Van Haersolte zich heel goed dat er nog allerlei andere vragen over het recht te stellen zijn waar het formele positivisme geen antwoord op geeft, zonder dat het iemand kan verbieden die vragen te stellen. Bijvoorbeeld de vraag naar de sociale werkelijkheid van het recht (en de Grundnorm).

Van Haersolte was vooral een analytisch ethicus en rechtsfilosoof. Maar zijn denken lag nooit echt vast. Hij was een van die zeldzame mensen die werkelijk openstaan voor argumenten. Zelf kon hij genieten van een goede discussie. Had hij iets spits gezegd, dan keek hij je tevreden lachend aan. Dat was geen trots over zijn bewering, het was plezier in het gebeuren.

Daarnaast was Van Haersolte buitengewoon erudiet. Wat hij las, onthield hij. Zijn proefschrift is gelardeerd met citaten uit de klassieke (Griekse en Latijnse) literatuur (ze worden nergens vertaald). Daarnaast was hij bijvoorbeeld een buitengewoon deskundig botanicus. Binnen het juridische veld heeft Van Haersolte naast zijn talloze rechtstheoretische en rechtsfilosofische geschriften (een onderscheid waar hij nooit erg goed mee uit de voeten kon) een *Inleiding tot het Nederlandse staatsrecht* geschreven, waaruit iedere filosofie nauwkeurig geweerd lijkt, maar die hele generaties juristen hebben moeten bestuderen: de eerste druk verscheen in 1963, de negende (bij mijn weten laatste) in 1988.¹¹ De *homo universalis* uit de Renaissance: dat ideaal moet Van Haersolte aangesproken hebben.

¹¹ Zwolle.